

ENGELLİLİĞE İLİŞKİN VARSAYIMLARIN KEŐFİ: “GÖRMEZDEN GELME” YA DA “NORMAL DIŞI GÖRME”¹

Arő. Gör. Dr. Özge Sanem ÖZATEŐ GELMEZ²

ÖZET

Dünya üzerinde bir milyardan fazla insanın farklı engel biçimlerini yaşadıkları bilinmektedir. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların temelinde ise toplumun, engellilik biçimlerine uyumlarının sağlanamamasının bulunduğu kabul edilmektedir. Engelli bireylerin, yaşamın farklı alanına katılımlarının, sağlık ve eğitim gibi temel haklara ulaşımlarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması için öncelikle, engelliliğin bir sorun olarak görülmesine neden olan anlayışın dönüşümü gerekmektedir. Son yıllarda gerek uluslararası alanda kabul edilen sözleşme ve belgelerde gerekse ulusal düzeyde hazırlanan ve uygulamaya konulan mevzuatta, engelli bireylerin haklarının korunması ve engelli bireylerin maruz kaldığı ayrımcılıkla mücadele edilmesi vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Engellilik alanında çalışan önemli mesleklerden birinin üyesi olan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki sorumlulukları arasında, engelli bireylerin haklarına ulaşımını engelleyici, ayrımcı söylem ve uygulamalarla mücadele edilmesi bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanı adaylarının, lisans eğitimlerinin henüz başında engelliliğe dair toplumdaki yanlış varsayımları keşfetmeleri, söz konusu mücadelenin içeriğinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu amaçla Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü lisans programında alınması gereken zorunlu dersler arasında yer alan Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersi kapsamında öğrencilerin, farkındalık kazanmaları hedeflenen alanlardan biri de engellilik olarak belirlenmiştir. Engellilik konusunun ele alındığı ders haftasının ardından, öğrencilerden toplanan yansıtıcı günlüklerle nitel araştırma verilerine ulaşılmıştır. Bu çalışmada paylaşılacak olan araştırma sonuçlarında, öğrencilerin engelliliğe ilişkin toplumdaki yaygın varsayımlara ilişkin değerlendirmeleri, “norm dışı olmak” ve “görünmez olmak” olarak iki başlık altında ele alınmaktadır.

1. ENGELLİLİĞE İLİŞKİN BAKIŞ AÇISI DEĞİŐİMİNİN GELİŐİMİ

20 Aralık 1971 tarihli Zihinsel Engelli Bireylerin Haklarına Dair Bildirge, engelli bireylerin haklarını konu edinen uluslararası düzeydeki ilk belgedir. Bildirgede zihinsel engelli bireylerin, diğer insanlarla aynı haklara sahip olmasının yanında, uygun tıbbi bakım ve fizik tedavi alma, yeteneğini ve azami potansiyelini geliőtirmesine olanak sağlayacak şekilde eğitim ve öğretim görme, rehabilitasyon ve rehberlik hizmetlerinden yararlanma, ekonomik güvenlik ve iyi bir yaşam standardına sahip olma, meslek edinme, bakım ve korunma haklarının altı çizilmiştir.

Bu bildirgeden dört yıl sonra 9 Aralık 1975 tarihinde yayınlanan Engelli Hakları Bildirgesi’nde engellilik; fiziksel veya zihinsel yeteneklerinde doğuştan veya sonradan meydana gelen

¹ Bu çalışmayı, 13062 ID ile ‘Hızlı Destek Projesi’ olarak destekleyen Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teŐekkür ederim. Bu Makale 5-7 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen ASEAD III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

yoksunlukların sonucu olarak, kısmen veya tamamen, kendi başına bireysel ve/veya sosyal yaşama katılmayan kişilerin durumu olarak ifade edilmiş ve engelli bireylerin tıbbi, psikolojik ve işlevsel tedavi görme, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon alma haklarından söz edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1981 yılını Uluslararası Engelliler Yılı olarak ilan etmiş ve fırsat eşitliği, rehabilitasyon, engelliliğin önlenmesine vurgu yaparak ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde bir eylem planı çağrısında bulunmuştur. 1982 yılında Engellilere Yönelik Dünya Eylem Programının kabulünün ardından ise 1983-1992 yılları arası Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı olarak ilan edilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1980 yılında engelliliğe ilişkin uluslararası bir sınıflandırma getirme amacıyla ‘Uluslararası Sakatlık, Özürlülük ve Engellilik Sınıflaması’ (ICIDH) yayınlanmıştır. Sınıflandırmada sakatlık, engellilik ve özürlülük³ olmak üzere üç ayrı tanımlamada bulunulmuştur. Sakatlıklar; psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapının veya bir işlevin kaybı veya anormalliği olarak tanımlanmıştır. Dilsel, işitsel, görsel sakatlıklar, zihinsel ve diğer psikolojik rahatsızlıklar, organ, iskelet sakatlıkları, dış görünüşle ilgili bozukluklar ve bu sınıflandırmaların altında yer verilemeyecek diğer sakatlıklar olmak üzere toplam dokuz grupta ele alınmıştır. Sakatlıklar sonucu insanlar için normal kabul edilen etkinliklerin gerçekleştirilmesinde yaşanan sınırlılık ya da eksiklikler ise özürlülük olarak tanımlanmıştır. Özürlülük de sakatlık gibi dokuz grupta değerlendirilmiştir. Bunlar davranışsal, iletişimsel, durumsal özürler, özbakım, lokomotor, yetisel özürler, beden duruşuyla ilgili özürler, bazı cilt hastalıkları ve diğer etkinlik özürleri olarak belirlenmiştir. Engellilik kavramı ise sakatlık ve özür nedeniyle bireyin yaşadığı dezavantajları anlatmak üzere kullanılmıştır. Oryantasyon engelleri, fiziksel bağımsızlık engelleri, hareket engeli, mesleki engeller, sosyal oryantasyon engelleri, ekonomik özyeterlilik engelleri ve diğer engeller olarak yedi grupta ele alınmıştır (WHO, 1980).

1992 yılından bu yana 3 Aralık günü, Uluslararası Engelliler Günü olarak kutlanmaktadır. 1993 yılında yayınlanan Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Hakkında Standart Kurallar belgesi engelliliğin önlenmesini, rehabilitasyonu ve engelli insanlar için fırsat eşitliğinin artırılmasını amaçlamıştır. Belge, eşit katılım için ön koşullar, eşit katılım için hedef alanlar, uygulama önlemleri ve izleme mekanizması olmak üzere dört bölümden oluşturulmuş ve engellilerin sosyal ve ekonomik hayatlarının tüm yönlerini kapsayan yirmi iki kural tanımlanmıştır.

2001 yılında gerçekleştirilen 15. Dünya Sağlık Asamblesi’nin ardından 1980 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından ilk kez yayınlanan engelliliğe ilişkin sınıflandırma revize edilerek ‘Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflaması’ (ICIDH-2) hazırlanmıştır. Bu sınıflandırmada kullanılan sağlığa ilişkin alanlar, hastalığı ya da rahatsızlığı olan kişinin ne yaptığı ya da ne yapabileceğini ifade eden alanlar olarak olumlu deneyimleri içerecek biçimde bedensel, bireysel ve sosyal yaklaşımlar üzerinden iki temel listeye ayrılmıştır. Bunlardan biri beden işlevselliği ve yapısı, diğeri ise etkinlikler ve katılımıdır.⁴ Sınıflandırmada tüm beden işlevsellikleri, etkinlikler ve katılımı ifade etmek üzere çatı kavram olarak ‘işlevsellik’ kullanılmıştır. Engellilik ise yine çatı kavram olarak sakatlıklar, etkinlik ve katılım sınırlılıklarını ifade etmek üzere kullanılmıştır (WHO, 2001).

13 Aralık 2006’da kabul edilen ve 3 Mayıs 2008’de yürürlüğe giren Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokol, engelliliği, tutumlara ve çevresel engellere bağlı olarak değişen, tıbbi bir sorun olarak değil, sakatlık ile çevresel etkenlerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir

³ Sınıflandırmada geçen ‘impairment’: sakatlık, ‘disability’: özürlülük, ‘handicap’ ise engellilik olarak çevrilmiştir.

⁴ 1980 yılında yapılan ilk sınıflandırmada engellilik, “handicap” kelimesi ile tanımlanmıştır, 2001 yılındaki sınıflandırmada ise engellilik için “disability” kelimesi kullanılmıştır.

mesele olarak ele almıştır. Sözleşme, engelli bireylerin yaşadıkları sorunlara, insan varoluşundaki engellerden ziyade ortaya çıkartılan toplumsal engeller olarak değinmekte, engelli bireylerin yurttaşlık haklarının korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Sözleşmeyi imzalayan üye ülkeler, engelli bireylerin insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tam ve eşit biçimde korunmasını sağlamakla ve doğuştan gelen onurlarına saygı göstermekle sorumlu tutulmuşlardır. Bu sözleşme ve sonraki dönemde kaleme alınan uluslararası belge ve raporlarda, sosyal model üzerine inşa edilen insan hakları yaklaşımının etkileri görülmektedir. Böylece engelli bireyler, hayırseverlik etkinliklerinin pasif nesneleri olarak değil, hakların öznelere olarak kabul görmekte ve topluma, eğitime, istihdama, siyasi ve kültürel hayata tam katılımlarının altı çizilmektedir (UN, 2014).

Engelli bireylere yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve eşit hakların tanınmasına yönelik çabalar, özellikle 2000’li yıllarda engelliliği konu alan uluslararası düzenleme ve belgelerin de amacını oluşturmuştur. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan Küresel Engellilik Eylem Planı 2014-2021 raporu da bu anlayışla hazırlanmıştır. Raporda, günümüzde dünya üzerinde bir milyardan fazla insanın engelli olduğuna ve bu insanların sağlık, eğitim haklarına ulaşmada yoksunluklarla karşı karşıya kaldıklarına, ekonomik fırsatlara erişimlerinin kısıtlı olduğuna ve daha yüksek oranlarda yoksulluk yaşadıklarına dikkat çekilmektedir. Tüm bu dezavantajların ise kişilerin bireysel engellerinden değil, günlük yaşantılarında karşılaştıkları engellerden kaynaklandığının bu nedenle engelliliğin halk sağlığı sorunu olduğu kadar, bir insan hakları ve kalkınma meselesi olduğunun da altı çizilmektedir. Raporda ayrıca engelliliğin kadınları, yaşlıları ve yoksul insanları orantısız şekilde etkilediği de vurgulanmaktadır. Engelleri ortadan kaldırmak ve sağlık hizmetleri ve programlarına erişimi iyileştirmek, rehabilitasyon, habilitasyon, destek teknolojilerini geliştirmek, yardım ve destek hizmetleri ile toplum temelli rehabilitasyon hizmetlerini iyileştirmek, engelliliğe ilişkin uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir veriler toplamak, engellilik ve ilgili hizmetler konusunda destek araştırmalarının yapılmasını desteklemek engelli bireylerin haklarının korunması için önemli gereklilikler olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2015).

2016 yılının Engelli Hakları Sözleşmesinin kabul edilmesinin onuncu yıldönümü olmasının da etkisiyle Uluslararası Engelliler Günü teması, "İstedığımız Gelecek için 17 Hedefi Başarmak" olarak belirlenmiştir. Bu tema, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin, engelli kişiler için daha kapsayıcı ve adil bir dünya inşa etmedeki rolüne dikkat çekmektedir. Buna göre dünyanın engelli bireyler için yaşanılabilir kılınması için yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, sağlığın ve iyilik halinin korunması, kaliteli eğitime erişim, eşitsizliğin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, temiz suya, ekonomik ve temiz enerjiye, insan onuruna yakışır işe ulaşım ile ekonomik kalkınmayı başarma gibi hedefler benimsenmiştir.

Türkiye’de 2002 yılında gerçekleştirilen ‘Türkiye Özürlüler Araştırması’nda özürlülük, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerin durumu olarak tanımlanmıştır. Özürlülük, ortopedik özürlü, görme özürlü, işitme özürlü, dil ve konuşma özürlü, zihinsel özürlü ve süregelen hastalıklar olmak üzere altı grupta değerlendirilmiştir (DİE ve ÖZİDA, 2002). 2010 yılında yapılan ‘Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nda aynı özürlülük tanımına yer verilmekle birlikte, sınıflandırmaya ruhsal ve duygusal özürlülük ile birden fazla özür türünü yaşayan kişileri tanımlamak üzere çoklu özürlülük grupları eklenmiştir (ASPB ve TÜİK, 2010).

2009 yılında Engelli Hakları Sözleşmesi’nin Türkiye tarafından da onaylanmasının ardından uluslararası alanda engelliliğe ilişkin bakış açısında görülen değişimin benzeri, Türkiye’de gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelere de yansımıştır. 3 Mayıs 2013 tarihinde yürürlüğe giren 6462 sayılı ‘Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik

İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' ile çok sayıda kanun ve kanun hükmünde kararnamede yer alan özürlü ve sakat ibareleri yerine engelli ifadesi yazılmıştır. Bu değişiklik uyarınca 1 Temmuz 2005 tarihli, 5378 sayılı 'Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un ismi, 'Engelliler Hakkında Kanun' olarak değiştirilmiştir. Kanunda yer alan engelli tanımı ise 19 Şubat 2014 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 6518 sayılı 'Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun' ile değiştirilmiştir. Kanunda değişiklik yapılmadan önce özürlü birey; "doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi" olarak tanımlanmıştır. 2014 yılında yapılan değişiklikle ise engellilik; "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerde çeşitli düzeyde yaşanan kayıplardan dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımı kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenme" hali olarak tanımlanmıştır.

Görüldüğü üzere gerek uluslararası platformda gerekse Türkiye'de engelliliğin sorun olarak tanımlanmasından, engelli bireylerin haklarının tanınması ve kabulüne doğru bir değişim anlayış değişikliği yaşanmıştır. Son yirmi yıl içinde engelliliğe dair bakış açısında yaşanan bu değişim, engelliliği bireysel yetersizliklerle açıklayan patolojiler ile engelli bireyin topluma uyumuna odaklanan medikal modelin terk edilmesi ve engelliliği sosyal örgütlenmede yaşanan sorunların sonucu olarak değerlendiren, sakatlığı ya da rahatsızlığı olan kişinin içinde bulunduğu çevre koşullarına ve toplumun engelli bireye uyumuna odaklanan sosyal modelin (Erkan, 2004; Oğultürk, 2012) benimsenmesiyle yakından ilgilidir. Sosyal modelin kabulleri, sosyal içermenin sağlanabilmesi için öncelikle engelliliğe dair bakış açısının önyargılardan arındırılmasının önemine dikkat çekmekte, engelliliğe ilişkin ayrımcı ve dışlayıcı söylem ve uygulamaların terk edilebilmesi için söz konusu önyargılarla mücadele edilmesinin gereğine vurgu yapmaktadır. Bilhassa engelliliğe dair çalışma yürüten meslek üyelerinin, ayrımcılıklarla mücadele edebilmesi için toplumdaki olumsuz varsayımların neler olduğunu keşfetmeleri ve bunları dönüştürmek için çalışmaları son derece önemlidir.

2. YÖNTEM

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü birinci sınıf öğrencilerinin alması gereken zorunlu dersler arasında yer alan Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersi, 2016-2017 öğretim yılı itibarıyla revize edilerek öğrencilerin farklı sosyal hizmet alanlarını öğrenirken, bu alanlardan yararlanan müracaatçı gruplarına ilişkin olumsuz varsayımların neler olabileceğini keşfetmeleri amaçlanmıştır. Bu alanlardan birisi olan engellilik konusu kapsamında, 'bakım ve rehabilitasyon merkezleri'ne dersi alan tüm öğrencilerin katıldığı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Böylece öğrencilerin bu merkezlerde gözlem yapması ve hizmet alan gruplarıyla karşılaşması hedeflenmiştir.

Bakım ve rehabilitasyon merkezlerine gerçekleştirilen ziyaret sırasında bu merkezlerde çalışan sosyal hizmet uzmanları, engelliliğe ilişkin olumsuz varsayımlarla mücadele edilmesi ve sosyal içermenin başarılması için mesleki sorumluluklarına ilişkin deneyim ve bilgi aktarımında bulunmuşlardır. Gerçekleştirilen ziyaretin sonunda engelliliğe dair yaygın varsayımların neler olduğuna ilişkin keşiflerini ortaya çıkartmayı amaçlayan yansıtıcı günlükler uygulanmıştır. Öğrencilerin bireysel olarak yazdıkları yansıtıcı günlüklerin okunmasına ve analizine, dersin tamamlanmasının ardından, araştırmacının ders vermediği dönemde başlanmıştır. Yansıtıcı günlüklerde öğrencilerin engellilik alanıyla ilgili iki soruya yanıt vermeleri beklenmiştir. Bunlardan ilki, 'bu derste ne öğrendiniz?' sorusu, ikincisi ise 'engelliliğe dair yaygın varsayımların neler olduğunu fark ettiniz?' sorusu olarak belirlenmiştir. Günlüklerden elde edilen dökümler üzerinde

içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen nitel veriler, öğrencilerin kimliklerinin gizliliği için takma isimler kullanılarak paylaşılmıştır. Yansıtıcı günlüklerin yanı sıra dersin başında tesadüfi yöntemle oluşturulan küçük çalışma gruplarında öğrencilerin kuruluş ziyaretlerinde öğrendiklerini değerlendirerek, bir grup raporu hazırlamaları istenmiştir. Yazılan raporlar, engellilik temasının ele alındığı haftayı takip eden ders günü toplanmış, okunan raporlara ilişkin öğrencilere geri bildirim yazılmıştır.

3. BULGULAR

Engelliliğe dair toplumdaki yaygın varsayımların neler olduğuna ilişkin öğrencilerin değerlendirmelerini ortaya çıkartmak amacıyla yansıtıcı günlükler uygulanmıştır. Bu günlüklerin analizinden iki temaya ulaşılmıştır. Söz konusu temalar, engelli bireylerin toplumda çoğunlukla görünmez olduğu, görünür olduklarında ise genellikle norm dışı görüldükleri değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin küçük grup çalışması sonucunda hazırladıkları raporlarında ise engelliliğe ilişkin olumsuz varsayımlarla mücadele edilmesi vurgusunun öne çıktığı görülmektedir.

Normal Dışı Görme:

Sosyal bilimlerde engelliliği, bireysel yetersizliklerle ve patolojilerle açıklayan medikal modelin terk edilmesinin üzerinden bir kaç on yıl geçmiş olsa da, benzer bir anlayış değişikliğinin toplumsal alanda senkronik olarak gerçekleştiğini iddia etmek mümkün değildir. Engelliliğe ilişkin toplumsal bakış açısının taşıdığı sorun, farklı olana/olanlara, norm olarak kabul edilenin dışında yer alana/alanlara yöneltilen sorunlu anlayışın bir görünümüdür. Engellilik alanına ilişkin öğrendiklerini yansıtıcı günlüklerinde paylaşan öğrencilerin değerlendirmelerinde de, engelli bireylere yöneltilen olumsuz varsayımların, sosyal içermenin başarılmasının bir yansıması olduğu vurgusu öne çıkmaktadır:

İnsanların fiziksel özellikleri, kıyafetleri, konuşmaları, hareketleri ve davranışları konusunda toplum bir beklenti seti oluşturuyor. Buna uymayan kişilerle karşılaştıklarında “sakat, deli, acayip, hasta” olarak değerlendiriyorlar ve onlardan uzaklaşmayı tercih ediyorlar. (Ceyda, 20 yaş)

Benzer biçimde bir başka kadın öğrenci de, engelli bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunların temelinde söz konusu bireylerin sahip oldukları özelliklerin değil, toplumsal bakış açısının bulunduğunu şöyle ifade etmiştir:

Kişiyi engelli kılan, kişinin zihinsel ya da fiziksel bozukluğu değildir. Muktedir bir bedeni norm olarak benimseten toplumun engelleyici etkileridir. Yani engelli bir bireyi, toplumun davranışları etkiler. (Feride, 20 yaş)

Öğrenciler tarafından kaleme alınan yansıtıcı günlüklerde de ortaya çıktığı gibi toplumun değer yargıları, engellilere yönelik olumsuz etiketlemeleri genel olarak reddetmektedir. Bununla birlikte öğrenciler, engelli bireylerin genellikle “yardıma muhtaç” kişiler olarak görüldüğünü ve bunun da başlı başına bir etiketleme olduğunu düşünmektedirler:

Engellilere yönelik genelde olumlu bir yaklaşım olsa da kullanılan ifadeler çok yanlış olabiliyor. Örneğin “bu dünyada böyle ama öbür dünyada mükafatlandırılacak” gibi cümleler, çok incitici olabilir. Bazen de gereksiz bir yardım çabasına giriliyor. Engelli bir bireyin yapabileceği bir işi sırf yardım adı altında yapmak, onu incitebilir. (Ekin, 20 yaş)

Toplumda norm kabullerinin dışında kalanla kurulan ilişki, eşitler arasında kurulan ilişkiden farklı niteliklere sahiptir. Norm olarak kabul edilenin ‘muktedir ve güçlü’ olduğu varsayımıyla oluşturduğu üstenci yaklaşım, ‘zayıf ve yetersiz’ sayılan norm dışı görülenin daha aşağıda konumlandırılması sorununu beraberinde getirmektedir. Herhangi bir engele sahip olmayan bireylerin, engeli olan bireyler ile kurduğu ilişkide de çoğunlukla aynı sorunlu yaklaşım görülmektedir. Pek çok

öğrenci gibi Serpil (21 yaş) de yansıtıcı günlüğünde bu durumu; “toplumun engelli bireylere ilişkin bakış açısı genellikle onlara acıma şeklinde oluyor” biçiminde değerlendirmiştir. Bir başka öğrenci ise engelli bireylerin başarıları karşısında duyulan sevincin ya da coşkunun bile gerçek bir duygudaşlığa değil, asimetri taşıyan bir şaşkınlığa işaret ettiğini şöyle ifade etmiştir:

Toplumun, engelli bireylere bir iş beceremez gözüyle bakması, engelli bireylerin elde ettiği başarıları şaşkınlıklarını da beraberinde getiriyor. Bedensel ve zihinsel herhangi bir sorun, toplumun nazarında her şeye engeldir anlayışı var. Buna “o bile yaptı, o bile kazandı” cümleleri örnek gösterilebilir. (Hümeyra, 20 yaş)

Öğrenciler, toplumun engelli bireylere ilişkin sorunlu yaklaşımının ardında, bilgi eksikliğinin yer aldığını düşünmektedir. Engellilik alanında hayata geçirilen uygulamaların ise bu eksikliği gidermediği, aksine olumsuz varsayımları pekiştirici bir nitelik taşıdığı değerlendirildiği de dikkat çekicidir:

Yapılan etkinlikler, projeler vs. engelli bireyin gözüne sokulduğuna ve “baksana iyilik yapıyorum” denilmesine, gösteriş içinde yapılırsa topluma bu konuda bilinç kazandırmanın başarılabilirliğini sanmıyorum. Aksine bu durumda, engelli bireylerin daha da dışlanması kaçınılmaz olabilir. (Rana, 21 yaş)

Özetle yansıtıcı günlüklerin analizinde bu tema altında, engelli bireylere ilişkin olumsuz varsayımların temelinde bilgi eksikliği olduğu, bu eksikliğin ise -kasıtlı olmasa da- bir yaklaşım sorununa yol açtığı değerlendirildiği öne çıkmaktadır. Öğrencilere göre, bu olumsuz yaklaşım yalnızca engelli bireylere yöneltilmemekte, norm dışında kalan herkesin karşı karşıya kaldığı ayrımcı pratik ve söylemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Görmezden Gelme:

Bir önceki temada ortaya çıkan değerlendirmelerin devamı niteliğindeki bu ikinci temada öğrenciler, toplumun engelli bireye uyumunun sağlanamamış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durum, hem engelli bireylerin bizzat kendi varlıklarının hem de yaşadıkları sorunların görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Örneğin bir öğrenci, yansıtıcı günlüğünde bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Toplumun bu gruba ilişkin pek bir önyargısı bulunduğunu zannetmiyorum. Fakat bilinçsizlik sonucu engelli bireylere acıyarak bakmak veya onu görmezden gelmek, en önemli sorunların başında geliyor. Toplumdan ittiğimiz bu bireylerin topluma dahil edilmesi için tam tersi onları daha çok görmemiz gerekiyor. (Simge, 20 yaş)

Öğrenciler yansıtıcı günlüklerinde, engelli bireylerin maruz bırakıldığı görmezden gelmenin, temel haklarının korunması kabulünün örtük olarak reddi anlamına geldiğini ve bu durumun, engelli bireylerin, yaşamın tüm alanlarına katılımının önünde engel oluşturduğunu belirtmişlerdir:

Engelli bireylerin, eğitim, siyaset ya da sosyal hayatta etkin bir birey olma haklarına sahip oldukları unutulabiliyor. Herkes gibi engeli bir birey sinemaya gidebilir, etkinliklere katılabilir. (Gökçe, 22 yaş)

Engelli bireylerin sahip oldukları özel durumlar, günlük yaşantılarında karşılaştıkları engellerin nedeni değildir. Bu engeller daha ziyade, toplumsal alanda görünmez kılınmış olmalarıyla ilgilidir. Ailelerin, toplum içinde engelli yakınlarının norm dışı görüleceği kaygısı ile onları koruma/saklama eğilimleri, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılamama ve toplumda görünür olamama sorununu sürdürmektedir.

Engelli bireyler, engellerinin dışında pek çok sorunla karşı karşıya kalabilir. Özellikle aile bireylerinin tutumları, onların saklanmalarını ve toplumun bu insanların varlığını göz ardı etmesine neden olabiliyor. (Melek, 23 yaş)

Engelli bireylerin toplumsal alanda görmezden gelinmesi, yaşadıkları sorunları ortadan kaldırmamakta ya da hafifletmemektedir. Aksine bu durum, onların temel haklardan yararlanmasının

ve topluma eşit yurttaşlar olarak katılabilmelerinin önünde de büyük bir engel oluşturmaktadır. Dahası engelli ailelerinin, yakınlarını koruma kaygısı da toplumun bu görünmezlik eğilimini de pekiştirmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, ailelerin bu tavırları, gerçek dışı kaygılarla değil, toplumun bakış açısındaki sorunlarla biçimlenmektedir.

Engellilik Alanında Olumsuz Atıflarla Mücadele:

Öğrencilerin daha interaktif tartışmalar yapabilmeleri amacıyla oluşturulan küçük çalışma gruplarında hazırladıkları raporlarında, engelliliğe ilişkin olumsuz atıflarla mücadele edilmesi vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Bu raporlarda öğrenciler çoğunlukla, toplumun engelliliğe ilişkin varsayımlarının, engelli bireylerin hayatını zorlaştırdığına dikkat çekmektedir:

Toplumun engellilere bakışı, onların içinde bulunduğu durumu katlanılmaz hale getirebiliyor. Aslında hayata kendi çabalarıyla sıkı sıkıya bağlanmış olan bu bireyleri, tutunduğu daldan yavaş yavaş koparan bu önyargılarla bizler oluyoruz. Grup Z

Engelli bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunların nedeninin, onların sahip oldukları özel durumları değil de, toplumsal varsayımlar olduğu değerlendirmesi, bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için toplumda hakim olan bilincin dönüştürülmesi gereğinin vurgulanmasını da beraberinde getirmiştir:

Engelliler çok zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedir. En zor şartlardan biri de toplumdan dışlanmış olmalarıdır. Toplum engellilere karşı büyük önyargılara sahiptir. Bireyler, bakışlarıyla bile engellilere farklı olduklarını hissettiriyorlar. Engellilere acıyarak bakılmaz ise onlar da kendilerini diğer bireylerden soyutlanmış hissetmeyeceklerdir. Grup M

Toplumsal bilinçte yaşanacak böylesi bir dönüşüm, insanların -eksiklik ya da yetersizlik olarak değerlendirmeksizin- farklılıklarıyla birlikte, -başka hiçbir koşul aranmaksızın- yalnızca insan olması nedeniyle değerli olduğu kabulünün yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Bu kabul, toplumsal yaşamın engelli bireylere uyumunun sağlanması için düzenlenmesi gereğini de görünür kılacaktır:

Topluma düşen görevler içerisinde en önemli olanı, engelli bireyi engeli ile değil, karakteriyle, hayattaki varlığıyla görmektir. Engelli bireylerin başkalarından yardım istemeden günlük yaşantılarını sürdürebileceği yaşam alanları oluşturmak toplumun en önemli görevlerindedir. Grup S

Öğrenciler, toplumdaki olumsuz varsayımlarla mücadele için önemli olan unsurlardan ilkinin farklılıklarla empati geliştirebilmek olduğunu düşünmektedir. Toplumun farklı olana yönelttiği olumsuz varsayımları terk etmesi, yalnızca engelli bireyler için değil, herkes için daha yaşanabilir bir toplumun formülü olarak değerlendirilmektedir:

Engellilik, hayatı engelleyen bir durum değil, desteklenmesi gereken bir durum olarak kabul edilmelidir. Ancak engelli bireylere toplum tarafından yöneltilen önyargılar, onların dışlanmasını da beraberinde getiriyor. Örneğin zihinsel engeli olan bir bireye toplumda deli diye hitap edilmesi, engelli bireylerin alay konusu olup, dışlanması sorunu var. Bu önyargıların ortadan kalkması için insanların empati yapıp, onları anlaması gerekiyor. Bu da toplumun daha anlayışlı, daha hoşgörülü ve mutlu olmasını sağlar. Grup X

Ayrım gözetmeksizin herkesin eşit ve değerli olduğu toplumsal bir bilincin oluşturulması, engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılabilmesi için bir önkoşuldur. Öğrenciler bu bilinç dönüşümünün başarılabilmesi için ise devletlerin, bu alanda sorumluluk alması gerektiğini düşünmektedir:

Engelli vatandaşlarımız için yapılan çalışmalar yetersiz, bununla birlikte bizler de çoğu zaman yanımıza gelen bir engelliye nasıl davranacağımızı bilmiyoruz. Bazılarımız çok farklı bakarken, bazılarımız fazla hassasiyetle yaklaşıyor. Toplum bu konuda devlet tarafından bilinçlendirilmeli. Bilinçli bir toplum, hepimizin eşit ve değerli olduğunu hissettiği toplumdur. Asıl engelin, engellenmek olduğunu unutmamalıyız. Grup K

Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların ortadan kaldırılabilmesi, topluma tam ve eşit yurttaşlar olarak katılım sağlayabilmeleri için engelliliğe ilişkin olumsuz varsayımların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için ise olumsuz varsayımları üreten ve pekiştiren toplumsal bilincin dönüştürülmesi önemlidir. Toplumun, engelliliğe uyumunun sağlanabilmesi için gereken bu bilinç dönüşümünde önemli olan unsurlardan biri farklılıklarda empati yapabilme becerisinin geliştirilmesi ve devletin sosyal niteliğiyle, bu yönde çalışmalar yapması önemlidir.

SONUÇ

Bu çalışma, insanın yalnızca insan olması dolayısıyla değerli olduğu anlayışına sahip sosyal hizmet gibi meslekleri icra edecek olan meslek elemanlarının, bu anlayışı içselleştirebilmelerini ve spesifik alanlara dair ayrımcı söylem ve uygulamalara dair farkındalık geliştirmeleri için eğitim müfredatlarının gözden geçirilmesinin önemini ortaya çıkartmıştır. Böyle bir gözden geçirme, bu çalışma bağlamında öğrencilerin, engelliliğe ilişkin toplumdaki mevcut olumsuz atıfları ve bunlarla mücadele edilmesinin önemi keşfetmelerini sağlamıştır.

Engelli bireylerin, yaşamın her alanına katılabilmeleri ve haklarının korunabilmesi için engelliliğin bir sorun olarak görülmesine neden olan toplumsal bilincin dönüşümü en önemli koşuldur. Bu dönüşümün sağlanabilmesi, ayrımcı söylem ve uygulamalarla mücadele edilmesini gerektirmektedir. Bu mücadelenin yürütülmesinde, çalışma alanlarından biri engellilik olan meslekler arasında yer alan sosyal hizmetin önemli bir rolü vardır. Sosyal hizmet uzmanı adaylarının, lisans eğitimleri sırasında engelliliğe ilişkin toplumdaki yanlış varsayımları keşfetmelerini sağlayacak eğitim içeriklerinin uygulanması, mezun olduklarında kendilerinden beklenen sorumluluğu yerine getirebilmeleri için son derece önemlidir.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü birinci sınıf öğrencilerinin, alması gereken zorunlu bir ders kapsamında, engelliliğe ilişkin toplumdaki olumsuz varsayımlarını keşfetmelerine yönelik olarak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İlgili ders oturumunun ardından, öğrencilerden keşiflerini ortaya çıkartacak yansıtıcı günlükler ile grup çalışması raporları hazırlamaları istenmiştir.

Bu çalışma kapsamında öğrenciler, engelliliğe ilişkin olumsuz varsayımların temelinde bilgi eksikliği olduğunu, norm dışında kalan herkes gibi bu yaygın olumsuz varsayımlardan engelli bireylerin de etkilendiğini keşfetmişlerdir. Toplumsal alanda engelli bireylerin görmezden gelinmesi, onların yaşadıkları sorunların temel kaynağıdır. Bu nedenle sorunların ortadan kaldırılabilmesi için engelli bireylerin yaşamın her alanına katılabilecekleri, temel haklardan eksiksiz yararlanabilecekleri toplumsal koşulların oluşturulması gerekmektedir. Bu ise öncelikle toplumdaki yaygın bilincin dönüştürülmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- ASPB ve TÜİK (2010). *Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- DİE ve ÖZİDA (2002). *Türkiye Özürülüler Araştırması*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürülüler İdaresi Başkanlığı.
- Erkan, G. (2004). “Özürülülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 31-34.
- Oğultürk, N. (2012). *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin, Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler: Çankaya Belediyesinden Hizmet Alan Aileler Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD.
- UN (2014). *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide*. Geneva: United Nations.
- WHO (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps: A Manual of Classification Relating to the Consequences of Disease*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2015). *WHO Global Disability Action Plan 2014-2021: Better Health for All People with Disability*. Geneva: World Health Organization.

EK: Çalışma Gruplarını Tanıtıcı Tablo

Grup	Kişi Sayısı			Yaş Ortalaması
	Kadın	Erkek	Toplam	
Grup K	6	1	7	21
Grup M	8	1	9	21
Grup S	5	3	8	22
Grup X	4	7	11	21
Grup Z	9	2	11	22